

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Zinnig zoeken: een cognitieve benadering van woordenboekdidactiek Grieks

Bartelds, D.C.E.

Citation

Bartelds, D. C. E. (2024, February 14). *Zinnig zoeken: een cognitieve benadering van woordenboekdidactiek Grieks*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3717551>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3717551>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Zinnig Zoeken

Een cognitieve benadering van
woordenboekdidactiek Grieks

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van rector magnificus prof.dr.ir. H. Bijl,
volgens besluit van het college voor promoties
te verdedigen op woensdag 14 februari 2024
klokke 16.15 uur

door

Daniël Cornelis Ewout Bartelds

geboren te Leiden

in 1983

Promotor: Prof. dr. I. Sluiter

Copromotor: Dr. S.M. Adema

Promotiecommissie: Prof.dr. G.J. Boter (Vrije Universiteit)

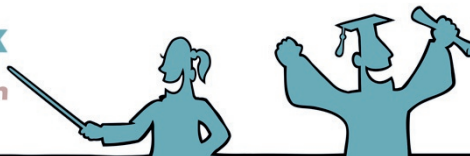
Prof.dr.ir. F.J.J.M Janssen

Prof.dr. C.C. de Jonge

Dr. L.W. van Gils (Universiteit van Amsterdam)

De totstandkoming van dit proefschrift werd mede mogelijk gemaakt door een lerarenbeurs van DUDOC-ALFA. Dit is een programma dat eerstegraads docenten de mogelijkheid biedt om naast hun baan in het onderwijs onderzoek te doen op het terrein van de vakdidactiek van de geesteswetenschappen.

Vakdidactiek
Geesteswetenschappen

OU • RU • RUG • TILBURG U • UL • UU • UVA • VU

Inhoudsopgave

Voorwoord	ix
Inleiding	1
1. Onderzoeksopzet en methode	4
1.1 Deelonderzoeken in vogelvlucht	6
1.2 Globale methode	7
1.3 Verkennend en kwalitatief	9
1.4 Rol van docenten in het onderzoek	10
1.5 Ontrafelen van expertise	11
1.6 Beperkt tot Grieks	13
2. Samenvatting theoretisch kader	13
2.1 Vertaalonderzoek bij klassieken	14
2.2 Dictionary-use modellen bij moderne vreemde talen	14
2.3 Woordenboekexpertise als transferable skill	16
2.4 Cognitive studies	18
2.5 Cognitive Apprenticeship	23
Leeswijzer	24
 DEEL 1 HET CONTRAPRODUCTIEVE GEBRUIK VAN HET WOORDENBOEK	
Hoofdstuk 1 Wat is er moeilijk aan woordenboekgebruik? (<i>Lampas</i>)	31
Inleiding	32
1. Woordenboekgebruik bij klassieken: eerder onderzoek en focusgroep	34
2. Kenmerken ineffectief woordenboekgebruik	36
3. Didactische aandacht woordenboekgebruik	40
4. Vergelijking met woordenboekgebruik moderne vreemde talen	41
5. Woordenboekdidactiek	44
6. Cognitive Load Theory en cognitieve last	45
7. Woordenboekgebruik klassieken als taakvreemde last	49
8. De sterke neiging tot het maken van een tussentaal	51
Afsluiting: koers woordenboekdidactiek	54

INHOUDSOPGAVE

Hoofdstuk 2	Het docentenperspectief op woordenboekgebruik: een verkennende focusgroepstudie	57
Inleiding		58
1. Doel		58
2. Focusgroeponderzoek		58
3. Participanten		60
4. Globale opzet		61
4.1 Eerste bijeenkomst: woordenboeksucces		62
4.2 Tweede bijeenkomst: woordenboekfouten		64
5. Analyseproces leerlingactiviteiten		65
6. Resultaten		66
6.1 Leerlingactiviteiten		66
6.2 Activiteitensoorten		70
6.3 Vertaalfasen		71
6.4 Woordenboekdidactiek		71
7. Discussie		72
7.1 Implicaties vervolg onderzoekstraject		73
 DEEL 2 HET SUCCESVOLLE GEBRUIK VAN HET WOORDENBOEK		
Hoofdstuk 3	How to stay in the loop: a think-aloud study on dictionary use by excellent secondary-school students of Ancient Greek <i>(International Journal of Lexicography)</i>	79
1. Introduction		80
2. A dictionary use model for classics		81
2.1 Classics versus modern languages		81
2.2 Bogaards' model		82
2.3 The feedback loop as a model for classics		82
2.4 Hermeneutics and preconceptions		83
2.5 Tunnel vision and balancing two systems of thinking		84
2.6 Cognitive load reduction and schemata		84
2.7 Progressive deepening		85
2.8 Avoiding the five mistakes: staying in the loop		85
3. Method		86
3.1 Materials		87
3.2 Recruitment and selection process		88
3.3 Experiment procedure and data collection		88

INHOUDSOPGAVE

4. Analysis	89
4.1 Coding	89
4.2 Episodes of staying in the loop	91
5. Results	91
5.1 Initial stage	91
5.2 Middle stage	96
5.3 Final stage	101
5.4 Metacognition and metalanguage	103
6. Discussion	103
7. Conclusion	105
Hoofdstuk 4 Lemma navigation by excellent secondary-school students of Ancient Greek (<i>The Journal of Classics Teaching</i>)	107
1. Introduction	108
1.1 The affordances of lemma-information	109
1.2 Cognitive load management	111
2. Method	112
2.1 Recruitment and selection procedure	112
2.2 Materials	113
2.3 Experiment setup	114
2.4 Procedure	115
3. Experiment	116
3.1 One sentence, two meanings of πλοῦς	117
3.2 An intimidating lemma συμ-βάλλω (1): morphological signposts	120
3.3 An intimidating lemma συμ-βάλλω (2): morphological and semantic signposts	122
3.4 καθ-ίστημι: dealing with long, complex signposts	127
3.5 The asymmetrical division of δια-τελέω	129
3.6 πρίν and knowing when not to use the dictionary	133
4. Conclusion	136
4.1 Methodological reflections	137
4.2 Pedagogical reflections	137
4.3 Lexicographical reflections	138

DEEL 3 DE ONTWIKKELING VAN WOORDENBOEKDIDACTIEK

Hoofdstuk 5	Woordenboekdidactiek in co-creatie: ontwerpstudie met vakdocenten	143
Inleiding		144
1. Doel		144
2. Collaborative curriculum design		144
2.1 Succesfactoren		145
2.2 Gesitueerde didactische vertaalslag		146
3. Participanten		147
4. Globale opzet		148
4.1 Werkwijze bijeenkomsten		148
4.2 Verslaglegging		149
5. Fase 1: design framework		149
5.1 Instructie		150
5.2 Validatieproces <i>Opzoekcurriculum</i>		150
5.3 Vuistregels voor woordenboekdidactiek		151
5.4 Pilotronde ontwerpen oefeningen		152
6. Fase 2: ontwerpen van voorbeeldoefeningen		153
6.1 Spinnenweb		153
6.2 Ontwerpronden aan de hand van illustratiewensen		155
6.3 Formatieve evaluatie van de oefeningen		155
7. Slotgesprekken		156
8. Resultaten		158
9. Discussie		158
9.1 Beperkingen door pandemie		158
9.2 Methodologische evaluatie		159
9.3 Mogelijk vervolgonderzoek		160
Hoofdstuk 6	Opening the black box of expertise: Cognitive Apprenticeship in classics teaching	163
Introduction		164
Part 1: Theoretical background		166
1. Cognitive Apprenticeship		166
2. Situated problem solving		168
Part 2: The case of dictionary use		170
1. Unraveling (un)successful dictionary behaviour		170
2. Dictionary exercises		172
Conclusion		177

Hoofdstuk 7	Het <i>Opzoekcurriculum</i>: wat een leerling moet kennen en kunnen om het woordenboek succesvol te gebruiken	179
	Inleiding	180
	1. Opzet	180
	Het <i>Opzoekcurriculum</i>	182
	2. Totstandkoming	189
	2.1 Van hardopdenkonderzoek naar <i>Opzoekcurriculum</i>	189
	2.2 Van eye-tracking onderzoek naar <i>Opzoekcurriculum</i>	193
	2.3 Validatie door focusgroep	194
	3. Didactische functie	196
	3.1 Geen stappenplan	197
	3.2 Didactisch raamwerk voor docenten	198
	4. Ervaringen van docenten	199
	4.1 Woordenboekbewust	199
	4.2 Fasen zijn kunstmatig	200
	4.3 Wisselwerking met vuistregels	201
	5. Conclusie	202
Hoofdstuk 8	Woordenboekdidactiek in de dagelijkse les: vijf didactische vuistregels	203
	Inleiding	204
	1. Opzet	204
	De vijf vuistregels voor woordenboekdidactiek	206
	2. Totstandkoming	208
	2.1 Verkenningsfase	208
	2.2 Validatie tijdens ontwerpfase	212
	3. Vuistregels in detail	213
	3.1 Integreer (Maak het normaal)	214
	3.2 Limiteer (Houd het behapbaar)	218
	3.3 Demonstreer (Doe het voor)	221
	3.4 Observeer (Kijk met ze mee)	223
	3.5 Reflecteer (Laat ze terugdenken)	227
	4. Conclusie	229

INHOUDSOPGAVE

Conclusie	231
1. Uitkomsten onderzoeksvragen	231
1.1 Overkoepelend: woordenboekgebruik als situated problem solving	231
1.2 Hoe kunnen de verschillende woordenboekfouten van leerlingen worden gecategoriseerd?	232
1.3 Hoe kunnen de verschillende woordenboekfouten van leerlingen in samenhang worden verklaard?	233
1.4 Uit welke activiteiten bestaat succesvol woordenboekgedrag tijdens het vertaalproces als geheel?	234
1.5 Uit welke activiteiten bestaat succesvol woordenboekgedrag tijdens het navigeren binnen een lemma?	235
1.6 Wat is een passende methode voor woordenboekdidactiek?	236
1.7 Wat voor concrete oefeningen vloeien daaruit voort?	237
2. Methodologische reflecties	238
2.1 Deelonderzoek 1: focusgroepstudie	239
2.2 Deelonderzoek 2: hardopdenk- en eye-tracking onderzoek	240
2.3 Deelonderzoek 3: ontwerpstudie	242
3. Suggesties voor vervolgonderzoek	243
4. Suggesties voor verdere implementatie	244
Bibliografie	247
Appendix	257
Summary	279
Curriculum Vitae	295

Voorwoord

Hoe weet je of je op het goede spoor zit?

Ik heb me deze vraag in mijn leven talloze malen gesteld. Of het nu ging om mijn studiekeuze, om een baan of in mijn persoonlijke leven: ik heb heel wat afgezocht. Daarbij was ik soms vertwijfeld op zoek naar tekenen dat ik op de juiste weg zat, of dat ik mijn koers moest bijstellen.

Na mijn onderzoeksmaster stond ik op zo'n kruispunt. Onderzoek doen trok me aan, maar het solitaire leven dat ik ermee gepaard zag gaan niet. Het onderwijs, het natuurlijke alternatief voor een classicus, ambieerde ik al evenmin. Met twee ouders in het onderwijs was die weg me te bekend en vanzelfsprekend. Toch werd ik door mijn ene paranimf verleid tot een invalperiode aan het Stanislascollege. De vonk sloeg onmiddellijk over. Niet doordat het me nu zo goed afging, maar omdat ik merkte: dit vak biedt de gelegenheid om in een ongekend hoog tempo ongelooflijk veel te leren – niet in de laatste plaats over mezelf. Bovendien was ik direct enthousiast door de onbevangenheid van leerlingen.

Zoeken betekent voor mij ook: wegen openhouden. Zo heb ik altijd een lijn met de universiteit gehouden, ook toen steeds duidelijker werd hoezeer het onderwijs bij mij paste en ik niet langer kon beweren dat het slechts een tijdelijke verkenningstocht betrof. Door het woordenboekproject Grieks-Nederlands hield ik voet aan academische grond. Toen zich jaren later de mogelijkheid aandiende om de paden van onderwijs en onderzoek te verenigen, wist ik dat ik die route moest volgen.

Weten of je op het goede spoor zit – daar gaat een belangrijk deel van dit proefschrift over. Een woordenboek is een gids in een zoektocht naar het juiste woord, maar het gebruik ervan in de context van de voor leerlingen zo complexe puzzel van de ongeziene vertaling vereist een aparte expertise. Het was een voorrecht me te kunnen verdiepen in de denkstappen van ge-

talenteerde leerlingen en te ontdekken hoe hun ‘spoorzoekend vermogen’ werkt. Van hen leerde ik vooral zij geen vaste, systematische aanpak hanteren. Succesvolle leerlingen leggen liever geen onnodige meters af. Zij maken handig gebruik van allerlei herkenningpunten op hun route en blijven steeds kritisch toetsen of ze vooruitgang boeken: ze zijn metacognitief sterk. Bovendien blijven ze optimistisch. ‘Nu even niet de hoop verliezen’ was een leerlinguitspraak die tijdens het project tot luchtig motto werd gedoopt.

De aard van dit onderzoek zorgde ervoor dat ik me als geesteswetenschapper op het terrein van de sociale wetenschap kon begeven. Dat bleek voor mij de remedie tegen het angstbeeld van de solitaire onderzoeker. Ik mocht scholen bezoeken, focusgroepen organiseren, leerlingen achter een eye-tracker zetten. Dit onderzoek was sociaal, dynamisch en afwisselend. Daarmee kon ik me opladen voor de vele eenzame uren wikken en wegen, slijpen en strepen waarmee een deelonderzoek zijn beslag moest krijgen in een publicatie.

Een proefschrift schrijven kun je niet alleen. Op mijn onderzoekspad heb ik vanaf de zijlijn altijd veel steun gekend. Allereerst ben ik gezegend met werkelijk voortreffelijke promotoren – een betere metacognitieve aansturing had ik niet kunnen wensen. De onderzoeksgemeenschap van DUDOC-ALFA (met Bernadette de Zeeuw als bezielende kracht) vormde een belangrijke context voor workshops en intervisie met andere leraar-onderzoekers.

Bijzondere dank spreek ik uit aan alle leerlingen en docenten die aan het onderzoek hebben deelgenomen, met name aan degenen uit het *teacher design team*: Lineke Brink, Roos Danse, Susannah Herman, Sandra Karten, Naomi Lodder, Stevie van Loo, Remco Regtuit, Robbert Roosenboom, Liesbeth Schuren, Caspar Sundholm en Iris Teuns.

De afgelopen jaren heb ik mijn onderzoek op een flexibele manier kunnen combineren met mijn werk aan het Stanislascollege Westplantsoen in Delft. Veel collega’s hebben daar een belangrijke rol in gespeeld; ik noem huidige en voorgaande bewoners van de gymnasiumkamer (Judith, Dick, Caspar, Kelly en Carmen), mijn maatjes uit de schoolleiding (Jeroen, Karlijn, Annette, Andries en Hanneke) en mijn voormalige rector Sonja die een geitenpaadje vond om me na intensieve coronatijden wat extra onderzoekstijd te geven. En

niet te vergeten de hartverwarmende (oud-)leerlingen die de afgelopen jaren belangstelling hebben getoond voor mijn onderzoek en van wie een aantal zelfs bij de verdediging aanwezig zal zijn.

Ik heb me bovendien omringd gevoeld door dierbare familie en vrienden. Ik ben dankbaar voor al die waardevolle gesprekken, lange diners, kopjes koffie, potjes voetbal, hooghoudsessies en fietsritjes (Joppe, Job, Rob en Amos; Job, Ward, John, Jules en Jeroen). Ik voel me gedragen door mijn twee paranimfen Max en Hugo, met wie ik allebei een speciaal soort broederliefde ervaar. Ik ben dankbaar voor mijn vier ouders, die me allemaal op hun eigen manier hebben gestimuleerd op mijn intuïtie te vertrouwen en mijn eigen weg te leren vinden. Ik denk ook aan mijn lieve Oma Post-Clinge Doorenbos die mij tot de klassieken heeft geïnspireerd, al is het maar door vloeiend uit haar hoofd Homeros voor te dragen.

En lieve Ottoline, wat hebben wij elkaar gevonden. En wat wéét ik dat wij op het goede spoor zitten. Met jou aan mijn zijde heb ik de laatste fase van dit proefschrift voltooid, tijdens ál onze vakanties samen. Dank voor je geduld, de hardlooprondjes en onze wandelingen met Mint. En nu kan ik niet wachten op ons nieuwe leven.

